

УДК 821. 161.3

З.П. Мельнікава

*д-р філал. навук, праф., праф. каф. беларускай філалогіі
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.С. Пушкіна
e-mail: pralih@mail.ru*

**ГЕРМЕНЕЎТЫЧНАЕ ПРАЧЫТАННЕ РАМАНА КУЗЬМЫ ЧОРНАГА
«ВЯЛІКІ ДЗЕНЬ»: ВОБРАЗНА-МАТЫЎНАЯ СТРУКТУРА,
ФІЛАСОФСКА-АКСІЯЛАГІЧНЫЯ ДАМІНАНТЫ**

Прадстаўлена багатая і сэнсава-ёмістая вобразна-матыўная структура рамана Кузьмы Чорнага «Вялікі дзень». Дзеіца сучасная герменеўтычная інтэрпрэтацыя філасофска-аксіялагічных дамінант пісьменніка-мыслара, якія вызначаюць ідэйна-эстэтычную і маральна-этычную глыбіню твора (ідэя ўласнай зямлі як асновы жыццёўладкавання беларуса, тэмы маральнай узаемаадказнасці бацькоў і дзяцей, разрыву духоўнай сувязі пакаленняў, матывы маці-грэшніцы, страчаных сыноў, братазбойства, духоўнага бяспамяцтва і інш.).

Уводзіны

У літаратуразнаўстве агульнавядома, што твор не можа быць глыбока зразуметы і спасцігнуты за адно прачытанне. Разуменне – гэта працэс з неаднаразовымі зваротамі да тэксту літаратурнага твора. Працэс разумення можа доўжыцца да спасціжэння сэнсу самых дробных дэталей тэксту, бо, як вядома, у таленавітым творы няма нічога выпадковага і дробнага.

Літаратуразнаўчая герменеўтыка, як і гісторыка-функцыянальная метадалогія, цікавіцца генезісам твора, адлюстраваннем у ім літаратурнай традыцыі і гістарычнай рэальнасці, утрымлівае канцэптואльныя палажэнні аб тым, што сапраўдны сэнс твора шырэй за аўтарскую задуму, што ён ніколі не можа быць спасцігнуты цалкам і канчаткова, а набліжэнне да яго – працяглы рэцэптыўна-камунікатыўны працэс, што мастацкі свет твора – невычарпальная сістэма. Аднак сучасная літаратурная герменеўтыка як тэорыя інтэрпрэтацыі і навука аб спасціжэнні сэнсу патрабуе ад даследчыка выяўлення ідэйна-філасофскай логікі пісьменніка, яго этычных і эстэтычных перакананняў, светапоглядна-каштоўнасных дамінант. Спасціжэнне аксіялагічнай сістэмы аўтара і яго твора дапамагае ўбачыць іх значнасць не толькі ў канкрэтным гістарычным кантэксце, але і ў літаратурным працэсе ў цэлым, у «вялікім часе» (М. Бахцін).

Пры герменеўтычным даследаванні важна ўлічваць аб'ектыўныя ўмовы і час напісання літаратурнага твора, уплыў традыцый і тагачаснага грамадскага, сацыяльна-культурнага кантэксту. Аднак і гісторыка-функцыянальнае, і герменеўтычнае прачытанне твора ў новым часе і новымі пакаленнямі інтэрпрэтатараў заўсёды ўключаецца ў грамадска-культурны, ідэалагічны кантэкст новай эпохі. Пры гэтым павінен адбыцца рэцэптыўна-камунікатыўны дыялог: аўтар – чытач, тэкст – чытач, учарашняе – сённяшняе.

Творчасць класіка беларускай літаратуры Кузьмы Чорнага – жывы голас, звернуты да нас з мінулага. І гэты голас, як пераконвае герменеўтычнае даследаванне творчасці пісьменніка, занепакоена далучаецца да вырашэння праблем нашага сучаснага жыцця, уплываецца ў вырашэнне намі маральна-філасофскіх праблем жыцця народа і чалавецтва. Раман Кузьмы Чорнага «Вялікі дзень» – значны ў творчай спадчыне класіка. Нягледзячы на тое, што ён быў напісана больш за семдзясят год таму назад і адлюстроўвае тагачасныя канкрэтна-гістарычныя рэаліі, твор напоўнены важным ідэйна-філасофскім сэнсам. Праз вобразна-матыўную структуру, канцэптואльнасць герояў, аўтарскія філасофска-аксіялагічныя дамінанты рамана «Вялікі дзень» і ў пачатку XXI ст.

актуалізуюцца вызначальныя сацыяльна-грамадскія, духоўна-маральныя, гуманістычныя ідэалы беларусаў як нацыі ў кантэксце вечных агульначалавечых каштоўнасцей.

Па нашым перакананні, з гэтага твора Кузьмы Чорнага пачынаецца традыцыя маральна-філасофскага асэнсавання ў нацыянальнай літаратуры вытокаў і сутнасці ідэалогіі фашызму і нацызму, што толькі праз дзесяцігоддзі знойдзе працяг у творчасці А. Адамовіча, Я. Брыля, У. Калесніка.

Раман «Вялікі дзень», побач з важнымі творамі Кузьмы Чорнага апошняга перыяду жыцця і творчасці «Пошукі будучыні», «Млечны шлях», «Скіп'ёўскі лес», ствараўся на працягу 1941–1944 гг. Письменніка вельмі трывожыла, што родная беларуская зямля ў 40-я гг. XX ст. зноў стала «гістарычнай арэнай», дзе адбываецца «глабальнае сутыкненне Добра і Зла» (М. Тычына). Наватарства прэзаіка ў адлюстраванні трагізму вайны і фашысцкай акупацыі трапна заўважана літаратуразнаўцам М. Тычынам, які пісаў, што ў рамане «Вялікі дзень», і асабліва ў другой яго частцы «Спустошанне», аўтар «упершыню ў беларускай літаратуры ўзнаўляе трагедыю народа: масавае знішчэнне мірнага насельніцтва, карніцкія акцыі фашыстаў, генацыд і этнацыд» [1, с. 23]. Кузьма Чорны непакоіўся за лёс і будучыню беларускага народа ў пасляваенным светаўладкаванні. Ахвярная любоў і трывожны роздум пісьменніка-мыслера – ключавыя творча-эмацыйныя феномены выражэння аўтарскай пазіцыі ў рамане «Вялікі дзень».

Вядома, што да канчатковай назвы твора пісьменнік прыйшоў не адразу, што былі тры яе варыянты: спачатку «Навальніца», потым «Навала з захаду» і апошня – «Вялікі дзень». Пошукі трапнай, дакладна-ёмістай назвы сведчыць аб намаганнях аўтара падкрэсліць канцэптואльнасць рамана, яго ідэйна-філасофскую напоўненасць. Твор у дайшоўшым да нас варыянце заканчваецца падзеямі вызвалення ад чужынцаў і здраднікаў людзей і беларускіх мясцін, дзе жывуць і адкуль паходзяць галоўныя героі. Назва, якая ўвасабляе веліч дзён вызвалення народа ад фашысцкай навалы, сэнсава ўзбуйняецца ў ідэйна-філасофскім кантэксце побач з канцэптואльнымі матывамі Вялікадня як агульнахрысціянскага свята, уваскрашэння, адраджэння. Гэта, па нашым перакананні, утрымлівае мару і спадзяванне самаго пісьменніка, што беларускі народ і ўся краіна здолее адрадзіцца да вольнага і шчаслівага жыцця.

Са шкадаваннем можна меркаваць, што раман «Вялікі дзень» застаўся ўсё ж не зусім завершаным (пісьменнік памёр у 1944 г.). Аднак твор дае выразнае ўяўленне аб творчым намеры аўтара ўзбуйніць менавіта ідэалагічную і філасофскую сэнсавыя дамінанты. Аб гэтым сведчыць і вобразна-матыўны аналіз рамана «Вялікі дзень».

Неабходна адзначыць храналагічную і прасторавую разгорнутасць канцэртасферы твора. Падзеі ахопліваюць пераважна першыя дзесяцігоддзі XX ст.: ад пярэдня Першай сусветнай вайны да часу Другой сусветнай вайны. Разгортваюцца яны ў большай меры на беларускіх землях, у мясцовасцях паблізу гарадоў Нясвіж і Слуцк, часткова ў Польшчы, Германіі, Расіі.

Твор складаецца з дзвюх частак – «Пошукі роднай зямлі» і «Спустошанне». Падзеі, апісаныя ў першай частцы рамана, храналагічна адбываюцца ў міжваенныя дзесяцігоддзі. Сюжэт пачынае разгортвацца вакол вобраза пана Гальваса, які ў мінулым меў тытул графа ці барона, але пасля, як казалі мясцовыя людзі, прапіў і прагуляў у карты сваё вялікае багацце. Каб паправіць становішча, пан Гальвас пачаў распродаж зямлі. Тутэйшыя сяляне спадзяваліся нядорага набыць хоць дзве дзесяціны, каб мець кавалак уласнай зямлі, на якой працавалі ўсё жыццё іх продкі. Аднак пан абмануў спадзяванні мясцовых беззямельных і малазямельных людзей, прадаў зямлю двум арандатарам і іх аднавяскоўцу Ксавэру Блецьку. Так паступова ў першай кампазіцыйнай частцы разгортваецца *канцэптואльна важны сацыяльна-філасофскі матыв твора – уласная зямля як аснова жыццёўладкавання беларуса, родная зямля, бацькаўшчына як найвышэйшая святыня ў жыцці чалавека*. Мара пра ўласную зямлю, імкненне стаць яе рупным гаспа-

даром і гаспадаром свайго лёсу – традыцыйны ідэйны пафас усёй беларускай літаратуры. Пачынаючы з XIX ст. («Зямлі і волі!») ён асабліва выразна выяўлены ў «Новай зямлі» Якуба Коласа і творах Кузьмы Чорнага «Зямля», «Бацькаўшчына», «Лявон Бушмар», «Вялікі дзень» і некаторых інш.

З самага пачатку твора пісьменнік паказвае драматычнае разгортванне важнай для працаўніка-беларуса мары аб уласнай зямлі. Для тых, хто можа быць сапраўдным гаспадаром і захавальнікам роднай бацькоўскай зямлі як *рэальнай святыні*, яна застаецца па-ранейшаму недасягальнай марай, што і адлюстравана ў назве першай кампазіцыйнай часткі («Пошукі роднай зямлі»). А для пана Гальваса і для Ксавэра Блецкі зямля – *прадмет гандлю*: тое, што можна прагуляць ці прапіць, прадмет амаральнай куплі-продажу.

Пісьменнік паказвае гэтых герояў, Гальваса і Блецку, хоць і рознымі, але вартымі адзін аднаго па цыннізму поглядаў і паводзін. Справа ў тым, што на той час Блецка быў «пераспелым» халасцяком. Адслужыўшы ў войску, ён наняўся працаваць у пана Гальваса і ціха абкрадаў гаспадара. Калі злодзея прагналі са двара, ён заняўся дробным гандлем, але марыў пра добрую, заможную гаспадарку («як у пана»). У Гальваса была ахмістрыня Аміля, якая яму ўжо надакучыла і якую трэба было тэрмінова аддаць за муж, бо яна зацяжарыла ад пана. Ксавэр Блецка не памыліўся, разлічыўшы, што з пана можна ўзяць добры пасаг за Амілю, і яны разам пачалі вымагаць многа зямлі ў найлепшым месцы. Гальсвас вымушаны быў уступіць, але патрабаваў, каб дзіця не нарадзілася. Аміля не пасмела забіць бязвіннае дзіця, і нарадзіўся хлопчык, якога назвалі Антонам. У гэты ж час у жонкі Гальваса нарадзіўся сын Цэзары. Абодва былі вельмі падобныя, асабліва, калі падраслі. А праз чатыры гады ў Блецкі і Амілі нарадзіўся другі сын – Адам, як казалі суседзі, «выліты бацька». Так у гэтай жа частцы рамана пачынае разгортвацца *яшчэ адзін вызначальны вобразна-матыўны маральна-філасофскі аспект твора – лёсы бацькоў і дзяцей, узаемаадносін пакаленняў, маральнай узаемаадказнасці бацькоў і дзяцей*.

Лёсы і вобразы сыноў Блецкі і Гальваса, узаемастасункі бацькоў і дзяцей складаюць важную сюжэтную і вобразна-матыўную аснову твора. Аўтарам творча распрацоўваецца *матыў братазбойства*, звязаны з вобразамі біблейскіх Каіна і Авеля. Сыны ў Блецкавай сям’і сябравалі, пакуль не падраслі, але паступова адносіны паміж братамі, Антонам і Адамам, мяняліся. Цыннізм і амаральнасць, на аснове якіх з самага пачатку ўзнікла сям’я Ксавэра і Амілі, нікуды не зніклі. З гадамі непрыязнасць мужа і жонкі ўзрастала, і гэта паклала адбітак на характары і маральнае аблічча сыноў. Муж ненавідзеў жонку і старэйшага сына, а Антон вельмі любіў маці. Паміж мужам і жонкай ішло *змаганне за душу* малодшага сына Адама. Бацька хацеў, каб ён любіў толькі яго аднаго і выпешчваў думку аб будучыні свайго сына, марыў аб павелічэнні сваіх уладанняў. Як бачна, у гэтым рамале аўтар працягвае творча распрацоўваць сацыяльна-філасофскія матывы «трэцяга пакалення», «пошукаў будучыні».

Адлюстраванне ўзаемаадносін паміж сямейнікамі і лёс сям’і Блецкаў дае магчымасць пісьменніку ўзняць у творы важныя маральна-філасофскія аспекты: эгаізм, прага да ўзбагачэння любой цаной, адчуванне ўласнай вышэйшасці нараджае нянавісць да іншых, нават блізкіх і родных. Адам з маленства засвоіў, што ўсё належыць толькі яму аднаму, толькі ён у сям’і Ксавэра Блецкі адзіны спадчыннік. Паступова вырастала яго нянавісць да брата. І Ксавэр ставіўся да Антона як да парабка. У дванаццаць год Адама аддалі вучыцца ў гімназію, а Антон застаўся працаваць на зямлі.

Выхаванне ў сям’і, як вынікае з творчай канцэпцыі пісьменніка-гуманіста, гэта важная хрысціянская місія усіх мацярэў і бацькоў, якія перад людзьмі і Усявышнім нясуць адказнасць за лёс сваіх дзяцей. Блецка спадзяваўся, што пасля гімназіі яго сын будзе мець «грашавітую службу, хутар жа будзе яго моцнай падмогай у жыцці. Усяму

перашкаджаў толькі ненавідны Антон» [2, с. 237]. Апынуўшыся ў гімназіі, малады, франтаваты і ганарлівы Адам «агалошваў вуліцы павятовага гарадка прарэзлівым голасам штовечар... Антон прывучаўся быць гаспадаром на зямлі, але не ўласнікам яе. Можна было падумаць, што ў Ксавэра Блецкі толькі клопату ў галаве, каб Антон не еў дарма хлеба. Босы, у вышмарганым шарачку, Антон разам з Ксавэрам і парабкам душыўся працай... З-пад рук гэтага хлопца выходзіла многа добра зробленай работы, і сам ён не займаў на свеце і на хутары многа месца» [2, с. 238]. Тым не менш Ксавэр ненавідзеў пасынка. Хутка Адама выключылі з гімназіі за свавольства, і бацька перажыў вялікую прыкрасць ад няўдачы ў сынавай кар’еры. Часам яму здавалася, што Адам выяўляе схільнасць да працы на гаспадарцы, але гэта было толькі бяздумным свавольствам дарослага дзецюка. «У часе ворыва ён фасоніста падвязаў коням хвасты... Некалькі год «навукі» не паклалі на яго ніякага следу. Неўзабаве, так, як і бацька, ён пачаў бесперапынна смактаць махорку і насіць мультановую рубашку без падпяразкі. У святыя ж дні гэта быў пярвейшы фронт на ўсю акругу. Праўда, можна было мець і дасціпнасці больш і густы лепшыя... Росквіт святочнага Адамавага франтаўства прыпаў на *час галіфэ і фрэнчаў*. У Адама былі галіфэ і з чырвоным, і з зялёным, і з сінім кантамі. І такімі адзнакамі ён не быў падобен да іншых тутэйшых хлопцаў, якія з яго пасміхваліся, але затое і якіх ён ненавідзеў. Сярод усіх ён вызнаваў сябе за лепшага» [2, с. 238–239]. Час «галіфэ і фрэнчаў» – гэта першыя дзесяцігоддзі XX ст., калі ў Германіі і Расіі ўстанаўліваўся таталітарызм (распаўсюджанае «ваенізаванае» мужчынскае адзенне атрымала назву ад імён катаў Парыжскай камуны генералаў Фрэнча і Галіфэ).

Неабходна падкрэсліць *ацэннаснась* аўтарскага апавядальнага стылю, якая ў вышэйпрыведзеным урыўку выяўляецца ў стрыманай іроніі, асуджэнні. Пісьменнік даволі падрабязна прасочвае асаблівасці выхавання і фарміравання характару і поглядаў Адама Блецкі, паказвае яго высакамерныя адносіны да людзей, што ўрэшце прывяло героя да братазабойства, цынічнага прыстасаванства і здрадніцтва. І дарослы Адам, як і яго бацька, на працягу твора паказаны чалавекам без грамадзянскіх і маральных ідэалаў. Стары Блецка па-свойму злосна радуецца рэвалюцыі 1917 г., што яна ўсіх зраўняе, бо не мае павагі да разумных і адукаваных людзей («Трасца будзе ўсім вучоным і гарадскім. Цяпер усіх зраўнялі. Усе будуць мужыкамі»).

Пісьменнік з псіхалагічнай грунтоўнасцю паказвае *драму маці-грэшніцы*, Амілі, для якой Адам стаў *страчаным сынам*. Гэтыя важныя вобразы-канцэпты разгортваюцца на працягу ўсяго твора, узбуйняюцца *да матыву страчаных сыноў*, якія ў розныя часы здраджвалі роднай маці-зямлі, бацькаўшчыне.

Асабліва драматычнае ўвасабленне праблема бацькоў і дзяцей знаходзіць на вобразах Антона. Маці павяла Антона-юнака да кроўнага бацькі – пана Гальваса, каб ён паклапаціўся пра адукацыю сына. Бацька ўпершыню ўбачыў сына, якога ніколі не ўспамінаў і які насіў прозвішча мужыка Блецкі. Аднак як дзве кроплі Антон быў падобны да Цэзарыя, што рос у роднай сям’і. У розных лёсах трох сыноў (Антон, Адама і Цэзары) прасочваецца *драматычная біблейская прыпавесцінаснась твора*.

Заўважаецца *сюжэтная многапавыходнасць* у вырашэнні пісьменнікам праблемы бацькоў і дзяцей, якая вырастае за межы сямейна-выхаваўчых матываў і па-мастацку перарастае ў занепакоены *роздум аўтара аб будучыні беларускай зямлі, будучыні ўсяго славянскага свету, у праблему выжывання народаў падчас Другой сусветнай вайны*.

Маральна-філасофскі сэнс твора паглыбляецца праз мастацкую апазіцыю *матываў свайго і чужога*. Іх сэнсавае нападзенне звязана з вобразамі Цэзары Гальваса і Генры Тоўхарта. У час рэвалюцыі 1917 г. Цэзары з бацькам падарожнічаў і адпачываў на курортах поўдня Расіі. І толькі ў 1919 г., калі пачалася польская акупацыя Беларусі, Гальвасы вярнуліся дадому. Пісьменнік паказвае, што ў душы Цэзары не было адчування роднага. На зямлі, дзе ён нарадзіўся, для яго было ўсё чужое, хоць бацька расказ-

ваў яму паходжанне кожнага дрэва, гісторыю кожнага будынка. Але «сын нудзеў». Мастак-філосаф Чорны даводзіць, па нашым перакананні, якую *маральна-этычную небяспеку нясе разрыў духоўных сувязей пакаленняў*, асабліва дзяцей з бацькамі, што надзвычай актуалізуе гэты твор і ў пачатку XXI ст. Вось як пра вытокі абьякавасці гэтага героя да роднай зямлі разважае аўтар-апавядальнік: «Паміж бацькам і сынам пачаўся быццам душэўны разрыў. Сын трымаўся адзін, нудзеў... да ўсяго быў халодны і абьякавы. Вельмі можа быць, што гэта быў прасты вынік таго, што змалку не быў ён прывязан да таго месца, дзе радзіўся: маленства і першае яго юнацтва прайшлі ў доўгіх курортных падарожжах – два разы за граніцай і трэці раз на поўдні Расіі. І душа, і вочы яго не маглі надоўга спыняцца на адным месцы і дайсці да яго сэнсу. Дзіўная рэч, але ён не памятаў у твар ніводнага простага чалавека, якія жылі поблізу Гальвасага дома і часта маглі трапляцца яму на вочы» [2, с. 241].

Праз вобраз Цэзары Гальваса пісьменнік асэнсоўвае *псіхалогію бяспамяцтва і абьякавасці да роднай зямлі* такіх людзей: можа, гэта быў чалавек, які стаіць вышэй прывязанасцей да толькі пэўнага месца на зямлі? І аўтар сам дае адказ на гэта пытанне: «...Для гэтага трэба мець вялікую душу, якая б змясціла ў сабе ўвесь свет – і радасць, і смутак кожнага, дзе б хто ні жыў» [2, с. 241]. Але герой такім не быў.

Існаванне людзей тыпу Цэзары пісьменнік-гуманіст называе «нудным і бескарысным», бо яны не маюць ніякіх карэнняў: «... каб на яго рукі ўсё асталося, ён рашыў бы бацькаў маёнтак за адзін год. Яму было ўсё роўна, якую траву мне капытамі яго конь, на якім ён кожны дзень выязджаў на спацыр; яму было ўсё роўна, якія колеры ляжаць на вершалінах дрэў, калі заходзіць ціхае асенняе сонца» [2, с. 241–242]. Праз вобраз гэтага героя пісьменнік завострана актуалізуе *матыў драматычнай будучыні беларускай зямлі*, калі гаспадарамі яе стануць абьякавыя сыны. Гэты матыў спраектаваны на перспектыву, ён актуальны заўсёды, праз яго прачытваецца патрыятычная, грамадзянская пазіцыя пісьменніка, які ў трывожны ваенны час думаў, як давядзецца жыць і выжываць нашчадкам.

Зусім відавочна, што раман «Вялікі дзень» многімі аспектамі адрасаваны ў будучыню. Праз лёсы і вобразы герояў, і найперш Гальвасаў, пісьменнік у падтэксце ставіў вострыя маральныя пытанні: кім ты, чалавек, даводзішся роднай зямлі, свайму народу? Які след пасля сябе пакінеш?

Малады Гальвас падкрэслена дэманстравалі сваю пагарду да мясцовых людзей, якія дзесяцігоддзямі працавалі на іх сям'ю і забяспечвалі панам дабрабыт. А сяляне спрадвеку пракліналі Гальвасаў і іх багацце за сваю беззямельную беднасць. Пісьменнік па-мастацку трапна піша, як, ратуючыся ў 1920 г., паны Гальвасы пакідалі свае ўладанні: «Цэзары Гальвас, дасціпны і высокі, як віхор, мчаўся па яшчэ ўласных палявых дарогах і павярнуў на Нясвіжскую дарогу. Ні разу ён не азірнуўся і за дарожным узгоркам як праз зямлю праваліўся. Больш яго тут ніхто не бачыў доўгія гады, і многія бадай што зусім забыліся, што ён ёсць на свеце» [2, с. 242]. Але праз гады разам з фашысцкімі акупантамі Гальвас гаспадаром вернецца сюды.

Надзвычайны драматызм усяму твору надае *трагічны вобраз і лёс пазаілюбнага Гальвасавага сына Антона Блецкі*. Яго маці дамаглася ад Гальваса даць грошы на вучобу юнака. Адвучыўшыся ў горадзе, хлопец у 1922 г. вяртаецца дадому з цвёрдым намерам назаўсёды застацца працаваць на зямлі. Але айчыным (Ксавэр) вырашыў, што Антону няма месца ў хаце і на гаспадарцы. Абодва Блецкі – бацька і брат Адам – загарэліся «страшняй нянавісцю» да хлопца. Антон ведае, што ўся гаспадарка Блецкі – гэта пасаг яго маці ад Гальваса. Ён выказаў намер падаць у суд, каб стаць гаспадаром хаця б палавіны. На вачах бацькі Адам забівае брата. Яго цела Блецкі закідваюць у стайні гноем. Маці, Аміля, памерла, не перажыўшы вялікага гора. Братазабойца Адам уцякае са сваіх мясцін і доўгія гады хаваецца на чужыне.

Маральная гуманістычная пазіцыя пісьменніка выяўляецца даволі выразна. Праз ахвярны лёс Антона, які па праву хоча быць гаспадаром на сваёй зямлі, бо ён яе любіць, не цураецца працы і імкнецца да справядлівасці, *аўтар асуджае грахоўны самасуд і братазабойства*. У падтэкставай плыні гэтай сюжэтнай лініі прачытваецца суровае асуджэнне злачынцаў, здраднікаў, якія з нянавісцю і чорнай зайздрасцю знішчалі лепшых сыноў роднай зямлі. Матыў братазабойства ўзбуйняецца да сімвалічна-філасофскага абагульнення: ці не сыны адной маці-Беларусі забіваюць адзін другога?.. Хцівы, жорсткі, амаральны знішчае сумленнага, працавітага, які хацеў жыць па справядлівасці. У чытацкай свядомасці гэта выклікае асацыяцыі з гадамі сталінскіх рэпрэсій, калі ў часы тэрору было знішчана 90 % беларускай інтэлігенцыі, ды і сам пісьменнік перанёс страшэнныя катаванні і гвалт у бальшавіцкай турме ў 1938 г.

Важна адзначыць канцэптальную *абумоўленасць многіх сюжэтных ліній і вобразаў рамана хрысціянскай мараллю і этыкай*. З асаблівай выразнасцю гэта прасочваецца на гісторыі сям'і Блецкаў, дзе адбываецца братазабойства, а таксама на вобразе маці-блудніцы, грахі якой і сталі прычынай трагічных лёсаў сыноў. Грэхападзенне Амелі пачалося з таго, што яна пагадзілася стаць палюбоўніцай пана, а потым разам з хцівым Блецкам вымагала панскі пасаг і такім чынам пайшла амаральным шляхам жыццяўладкавання. Няшчасная маці і жонка, яна пражыла кароткае і вартае жалю жыццё. Перад смерцю яна праклінае ўласны лёс. Звяртаючыся да мужа, яна прамовіла апошнія словы: «Гальвас загубіў маю маладосць, а ты загубіў усё маё жыццё. Ты адабраў у мяне дзяцей. Майго сына ты зрабіў маім забойцам... Божа, дай мне хутчэй памерці...» [2, с. 245].

Сын-забойца і брат-забойца ў адной асобе, Адам Блецка, – учэпісты, з жывёльна-звярыным нутром тып – уцякае ад суда. Без маральных сумненняў і пакут ён крадзе, забівае, прыстасоўваецца да мацнейшых – да Цэзары Гальваса і Генры Тоўхарта. Спачатку ён бадзяўся па лесе, краў у людзей, каб пражыць, рабіўся яшчэ больш хцівым і жорсткім. Аўтарская пазіцыя ў адносінах да гэтага героя выразна асуджальная. Мас-так мноства разоў падкрэслівае маральную агіднасць да людзей такога тыпу, у якіх адсутнічае нават прымітыўная, нават самая нязначная чалавечнасць і людскасць. Таму асабліва ўражваюць эпизоды рамана, калі ўпершыню ў жыцці злодзей і забойца аслупянеў ад смутку па дзяўчыне і жанчыне, убачыўшы Марыну Астаповіч. Яна застала Адама на гарышчы ўласнага дома, калі ён краў сыры і кілбасы.

Героі, прадстаўнікі малодшага пакалення ў гэтым рамоне Кузьмы Чорнага, часта растаюцца з роднымі мясцінамі. Такі сюжэтно-кампазіцыйны прыём (вандроўка і вяртанне) дапамагае аўтару многападыходна і аналітычна распрацаваць і прадставіць для чытацкага ўспрымання ідэйна і маральна важныя матывы-канцэпты – *радзіма і чужына*. Яны ўвасабляюцца пры стварэнні вобраза Цэзары Гальваса, пра што ішла гаворка вышэй, а таксама і Адама Блецкі. Каб пазбегнуць суда за братазабойства, ён перайшоў мяжу і апынуўся ў чужой краіне – Польшчы. Ён не шкадаваў аб пакінутых родных мясцінах, хоць думкі аб родным доме наводзілі «змрочны смутак», злосць, крыўду, нянавісць да ўсіх і ўсяго, што ён пакінуў на роднай зямлі. Ён гатовы памяняць веру сваіх продкаў і бацькоў на каталіцкае веравызнанне, каб толькі ўчэпіста ўмацавацца ў новых абставінах. У чужой краіне яго часта апаноўваў страх і разгубленасць перад будучыняй: «Божа, дай мне добра жыць», – маліўся малавядомаму яму каталіцкаму богу Адам Блецка і хрысціўся па-праваслаўнаму» [2, с. 252]. Ён сустрэў Цэзары Гальваса і згадзіўся стаць яго прыслугай. «Ён не ведаў, што Гальвас і сабе, і яму рыхтаваў іншую дарогу... у чужыя далі і яшчэ далей ад тых мясцін, куды можа далятаць вецер з-пад роднага дома... ні разу ён не падумаў, што дайшоў да гэтай сцежкі праз кроў роднага брата» [2, с. 253]. Гальвас забірае з сабой Блецку далей на захад, у Германію, дзе жыву і быў задаволены сабой яго даўні знаёмы Генрых Тоўхарт. Так пісьменнік *разгортвае*

важны сюжэтны матыў – бадзягі, забойцы, злодзеі, пасынкi беларускай зямлі становяцца памагатымі фашысцкага рэжыму, іх цынiчна выкарыстоўваюць нацысцкія ідэалагі і стратэгі.

Пісьменнік-філосаф і рэаліст Кузьма Чорны таленавіта карыстаўся мастацка-аналітычнымі падыходамі пры асэнсаванні складаных ідэйна-грамадскіх і палітычных праблем міжваеннага і ваеннага часу, якія абумовілі драматычны лёс беларускага народа. Ідучы следам за трагічнымі падзеямі вайны, пісьменнік пранікліва і аб'ектыўна бачыў вытокі цывілізацыйнай катастрофы, якой стаў фашызм у Еўропе. Пісьменнік пераканаўча раскрывае сутнасць нацысцкай ідэалогіі, паказвае, што філасофію чалавеканавісніцтва прапагандуюць спажаўцы, амаральныя стратэгі і дзялкі, якія дарваліся да ўлады ў Нямеччыне. Гэтыя *канцэптуальна і ідэалагічна важныя высновы пісьменніка знайшлі мастацкае ўвасабленне ў распрацоўцы вобраза-тыпа Генры Тоўхарта*, які становіцца ідэйным настаўнікам і натхняльнікам для прыхадняў з беларускіх зямель Гальваса і Блецкі. Тоўхарт выкарыстоўвае гэтых без устойлівых маральных ідэалаў людзей для дасягнення сваіх мэт. Юнакамі яны разам вучыліся ў Нясвіжскай гімназіі. Бацька Генры Тоўхарта, немец, у той час быў быў упраўляючым у Гальвасавым маёнтку.

Выразна бачыцца, што паводле аўтарскай задумы менавіта Генры Тоўхарт з'яўляецца ў творы асноўным ідэалагам і прапагандыстам нацысцкіх ідэй: вышэйшасці Германіі, «новага светаўладкавання», «нямецкага жалезнага п'едэсталу», «звышчалавека». Дзеля спасціжэння сутнасці гэтага героя і нацысцкай ідэалогіі, якую ён абірае сэнсам свайго жыцця і дзейнасці, пісьменнік падрабязна спыняецца на выхаванні, характары, псіхалогіі гэтага героя. *Гэты мастацкі вобраз-канцэпт утрымлівае ўніверсальную часавую праекцыю*. Сёння ён не толькі дапамагае чытачу пачатку XXI ст. спасцігнуць антыгуманізм і амаральнасць нацысцкай ідэалогіі ў Германіі 30–40-х гг., але ўяўляецца трапным, ёмістым увасабленнем і адначасовым асуджэннем і сучасных «звышчалавекаў», якія прагнуць мець толькі асалоду ад жыцця і ад улады над іншымі людзьмі.

Заклучэнне

Аналітыка-герменеўтычнае прачытанне рамана «Вялікі дзень» дазваляе прыйсці да пераканальнай высновы *аб мастацка-філасофскім наватарстве пісьменніка, які зрабіў шэраг ідэйна-творчых адкрыццяў, да якіх не здолелі падступіцца яго сучаснікі – пісьменнікі ваеннай пары*. Неабходна канстатаваць, што толькі ў 60–70-я гг. беларуская літаратура ў асобах пісьменнікаў-шасцідзсятнікаў, якія былі і выдатнымі мыслярамі, звернецца да працягу філасофска-гуманістычных традыцый, закладзеных у чорнаўскай творчасці ваеннага часу і асабліва ў рамане «Вялікі дзень». Гэта выявіцца ў стварэнні ў беларускай літаратуры кніг, накіраваных на выкрыццё ідэалогіі фашызму, агрэсіўнага нацыяналізму, нацысцкай тэорыі «звышчалавека» (А. Адамовіч, Я. Брыль, У. Калеснік «Я з вогненнай вёскі...», Я. Брыль «Птушкі і гнёзды», А. Адамовіч «Хатынская аповесць», «Карнікі»).

На жаль, даводзіцца канстатаваць, што да сённяшняга дня застаюцца яшчэ не ацэненыя ў поўнай меры веліч і талент Кузьмы Чорнага – мастака-гуманіста еўрапейскага ўзроўню, які несумненна, апярэджваў свой час. Драматычныя і трагічныя падзеі Другой сусветнай вайны ім паказаны даволі эскізна, аднак трапна, уражліва. У рамане «Вялікі дзень» пісьменнік адным з першых у гісторыі беларускай літаратуры паказаў гераізм абаронцаў Брэста (вобразы і лёсы Уладзіміра Вялічкі і яго баявых сяброў). Несумненная каштоўнасць твора заключаецца ў тым, што аўтар шырока разгортае ідэйна-філасофскую, дыялогавую прастору рамана, у якой выяўляецца станаўленне і сутнасць нацысцкай тэорыі «звышчалавека» (вобразы Генрыха Тоўхарта, Цэзары Гальваса, Адама Блецкі). Ёй супрацьпастаўлена любоў да роднай зямлі, працавітасць, сумлен-

насць, высокая маральнасць і хрысціянская міласэрнасць, якімі адвеку трываецца ўсё лепшае ў свеце, герояў-беларусаў (Максім Астаповіч, Кірыла і Уладзімір Вялічкі, Антон Цвірка, Галена Марынская, Марына Астаповіч).

Раман «Вялікі дзень», напісаны ў 40-я гг. мінулага стагоддзя, не страціў сваёй актуальнасці і ў XXI ст., бо яго філасофска-аксіялагічныя дамінанты маюць універсальны гуманістычны характар. Гэта пераконвае нас у тым, што нацыянальная літаратурная класіка, і перадусім творы Кузьмы Чорнага, утрымліваюць важны патэнцыял метакамунікатыўнасці. Мы пераконваемся, што нацыянальная класіка раскрываецца новымі эстэтыкай ісэнсамі ў сучасных даследчыцкіх парадыгмах.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Тычына, М. Цана прароцтваў / М. Тычына // Кузьма Чорны. Выб. тв. ; уклад. і прадм. М. Тычыны. – Мінск : Беллітфонд, 2000. – 608 с.

2. Чорны, К. Зб. тв. : у 8 т. / К. Чорны. – Мінск : Маст. літ., 1972–1975. – Т. 6 : Раманы «Пошукі будучыні», «Млечны шлях», «Вялікі дзень». – 1974. – 514 с.

Рукапіс паступіў у рэдакцыю 13.10.2017

Melnikava Z.P. Hermeneutic Reading of the Novel by Kuzma Chorny «Great Day»: Figurative and Motivic Structure, Philosophical and Axiological Dominants

The article presents a rich and capacious sense-figurative and motivic structure of the novel by Kuzma Chorny «Great Day». A modern interpretation of the hermeneutic philosophical and axiological dominants of the writer and thinker, defining an ideological and aesthetic and poetic depth of the work (the idea of their own land as the foundation fabric of the life of Belarusians, the theme of moral mutual responsibility of parents and children, the break of the spiritual connection of generations, the motives mother sinners lost sons, fratricide, spiritual unconsciousness etc.).